

A GONDOLKODÁS DÉLIBÁBJAI.

A tudomány előbb *tényeket* gyűjt; ezeknek viszonyát *elméletekkel* magyarázza; végül pedig levonja a megismerés *gyakorlati* következéseit.

I. Tények.

1. Jóformán minden nép hitregéjében felleljük a boldog paradicsomi — avagy aranykor dicséretét. E téren például az egyistent imádó zsidók hite találkozik a pogány magyarok felfogásával.¹

A világi költészet hasonló jelenséget mutat. Hesiodos egyre emlegeti a rég múlt időket; Ovidius körülményesen festi azt a kort, melyben bíró, törvény, büntetés és háborútól menten, boldogságban éltek az emberek, a kiknek megmunkálatlan földje az örökös tavaszban önként terme meg legszebb gyümölcseit.² Az ó-korban már jellegzetes alak volt a »laudator temporis acti.«³

Azóta változtak az idők, de az ősi hit megmaradt. A »rég jó idők,« »bons vieux temps,« »gute, alte Zeiten,« »good old times«-féle szálló igék, melyekhez hasonlókat a legtöbb nyelv kincsében feltalálunk, igazolják azt, hogy általában sivárnak, tökéletlennek ítélték a múlthoz viszonyított jelent. »Romlásnak indult hajdan erős magyar«, így sóhajt az egyik költő, a másik pedig fájó szívvel kérdi: »Régi dicsőségünk, hol kése az éji homályban?« Sőt még a nép ajkán keletkezett dal is azt zengi:

„Nem úgy van, mint volt régen,
Más csillag ragyog az égen”

* * *

¹ Ipolyi: Magyar Mythologia. 65. 1.

² P. Ovidius Naso: Metamorphoeon lib. I. 1. 90 —112.

³ Horatius: Ars Poetica.

Az istenes és világi költészet irányát ez egyszer a tudomány is követi. Tacitus sóvárogva tekint hátrafelé. A középkori krónikás viszont azt a kort találja dicsőnek, mely a latin embert elégedetlenségre hangolta és így sóhajt: »Mundus senescit, sapientiae acuum in nos tepescit.«¹ A jó Apor Péter századokkal később szintén kikel a »mostani felfordult világ² ellen, mivel »semmi nyájasság (sincs) ma Erdélyben!³ Bizony a »nájmódi, újmódi: rossz módi.«⁴ Másképp volt az régen, a mikor »mind az urak, mind nemesség, mind parasztság nagy szeretetben éltek.«⁵ —Egy emberöltő múltával Jósika tekint hátrafelé és úgy tapasztalja »... hogy ama régi napokban ... az emberek inkább szerették volna egymást, hogy ... a férfiú férfiasb, a nő nőiesb volt ... a barátságnak mélyebb, bensőbb értelme volt ... «⁶ Néhány évtizeddel később meg Vas Gereben *A régi jó idők*-et választja regénye és ezzel egész munkássága jelmondásául. Majd Jókai, az elmúlt korszakok aranyuszájú feltámasztója, lép sorompóba.

Krónika, történelem és korrajzon kívül egyéb tudományok is nem egyszer kacsingatnak a múlt felé. Rousseau, kortársai lelkesedése közepett vall szerelmet a régi aranykornak;¹ a dijoni Akadémia pedig koszorújával jutalmazza művét. És ez esetben a koszorú nem volt elmúlás jele, mert hisz az eszményi ősállapot dicsőítése keltett visszhangot évtizedek múltán Robespierre, Marat és mások agyában s irányította azok cselekvését.⁸Százegynehány évvel később meg Fourier követeli az egyszerű ősállapotba való visszatérést;⁹ és ez az elmélet még napjainkban is kísért.

Úgy látszik tehát, hogy a legkülönbözőbb korokban, népeknél és emberek között akadtak szép számmal olyanok, kik a múltat szebbnek, tökéletesebbnek ítélték annál a kornál, a melyben éppen éltek. E jelenség magyarázata látszólag egyszerű: mit egymástól független emberek, eltérő helyen és különböző

¹ Téurs-i Gregorius: Gesta Francorum (bevezetés).

² Apor: Metamorphosis Transylvaniae. Monum. Hung. Histor. XIV. köt. 341. 1.

³ Ugyanott 354. 1.

⁴ Ugyanott 443. 1.

⁵ Apor i. m. 356. 1.

⁶ Jósika: Emlékiratai I, köt. 70. és köv. 1.

⁷ Discours sur l'origine de l'inégalité.

⁸ Taine: A jelenkori Franciaország alakulása. IV. köt. 181, 215. 1.

⁹ Theorie de quatre mouvements.

időben tapasztaltak, az megfelel a valóságnak. De vajjon igazán megfelel-e? . . .

2. Dédapáink elseje üregekben, vagy fákon lakott; bogyók, vagy férgekkel táplálkozott; fegyvere nagy fahusáng volt. Ezzel támogatta szőrös testét, a mikor eledel után járt, ezzel küzdött a barlangi medvével lakásáért, vagy saját fajtájabelivel párjáért. Íme ilyen volt az aranykor embere, kinek rövid, cingár lába, nagy állkapcsa, rengeteg hasa¹ egyáltalában nem hasonlít a képfaragók remekműveihez.

A későbbije idők néha szintén rosszak voltak. Mikor például a keresztény V. Károly keresztény seregei Rómát, a kereszténység középpontját elfoglalták: vandálok módjára viselkedtek.² Számos hasonló példával igazolhatnók azt a szomorú sorsot, a mely a legyőzöttre várt. A bűnösökkel a régi kor szintén nem bánt valami kegyelmesen. A megsütött Dózsát például alvezéreivel etették meg. A többi felkelő közül ugyan »csak« a kapitányokat, százados és tizedeseket végezték ki, de e nagy könyörületesség oka az volt, hogy »parasztság nélkül a nemesség keveset ér.«³ Jeffrey a művelt nyugat fiaiból alakított vérbíró-ságával nem maradt el mögöttünk. Somerseshireben például » . . . 233 foglyot akasztottak és négyeltek fel egy-két nap alatt. Minden keresztúton, minden piacon . . . hullák csörögtek láncaikban . . . vagy karóba szúrt fejek és fölnégyelt testdarabok mérgezték meg a léghőrt . . . a föld népe nem gyülekezhetett az isten házába a nélkül, hogy az előcsarnokból egy szomszédjuk kísérteties arcát ne látták volna.«⁴ Íme így bánt a »good old times« az állam és társadalom valódi, vagy képzelt ellenségeivel. És e két fogalom körét oly rettenetes tágan értelmezték, hogy igen sok ártatlant is a bűnösök közé soroltak. Ennek igazolására elég, ha rámutatunk a boszorkánypörökre, melyek még a XVIII. században is dühöngtek. Így Trierben 7000 az ördögösség vádjával terhelt embert égettek meg. Bamberg egyetlenegy püspöke 600 embert küld máglyára, Rémy nevű bíró pedig Nancy-ban 800-at gyilkol meg. Como felső-itáliai egyházmegyében körülbelül a lakosság 1% át pusztították el boszorkányság gyanúja miatt . . .⁵

¹ Spencer: Sociology II. köt. 168. és köv. 1.

² Spamer: Weltgeschichte I. köt. 288. 1.

³ Fraknoi: Hunyadiak és Jagellók kora. 403—405. I.

⁴ Macaulay: Anglia története I. köt. 639 1.

⁵ Hellwald: Kulturgeschichte IV. köt. 298. 1.

No, de az eddig felsorolt eseteknél a cselekvő legalább hitt áldozatának bűnös és tettének hasznos voltában. Ellenben történtek a régi jó időkben oly dolgok is, a melyeket semmi sem ment. Így például rettenetes Iván kegyenceivel elrabolta a bojárok szép nejeit. »Azután kezdetét vette egy körút. . . . Moszkva környékén egyik bojári jószágról a másikra utazott, mindenütt pusztítva, rombolva, ölve, gyilkolva . . .«¹

A tömegek zsarnokoskodása sem jobb az egyénekénél. Szent Bertalan éjjelén Paris lakosai oly dolgokat követtek el, hogy »A papír sírna, ha mindazt ráírnák, a mi történt.«² A francia forradalom szeptemberi mészárlásai alkalmával pedig az áldozatot »legelőször meztelenre vetkeztetik, azután egy félórán át a kard lapjával ütik; egészen összemarcangolják testét, melyből csergedez a vér, s lassankint nyúzzák még, míg beleihez nem érnek«³ Persze az istenadta népet sem okolhatjuk, mivel ezer más bajtól eltekintve, már megörjítette azt rettenetes anyagi helyzete, melyet nem egy helyen és korszakban jellemezhetnénk a chartresi püspöknek XV. Lajoshoz intézett e szavaival: »Az éhség és halandóság oly nagy, hogy az emberek úgy eszik a füvet, mint a juhok és úgy hálnak rakásra, mint a legyek . . .«⁴

* * *

Íme a múlt néhány olyan jelenete, mint a milyen fajtaakat a történelem rendesen megörökít. Ezek egyáltalában nem igazolják a régi idők jóságába vetett hitet. De hátha boldogabb volt a polgár egyszerű életének ama magánviszonyaiban, melyek gyakran kikerülik a történetíró figyelmét? És talán innen ered a köztudatba átment régi jó idők fogalmának a közönséges feljegyzett események természetével való ellentmondása?

3. Pestis, kolera, bujakór és egyéb ragályos betegségek régente a mainál sokkal nagyobb mértékben pusztították és gyötörték az emberiséget. Hajdanában a megelőzést nem ismerték; innen a nyavalyák óriási elterjedése. A gyógyítási módok tökéletlensége magyarázza viszont az óriási nagy halandósági arányszámot, mely a műveltség terjedésével egyre csökken. Korunk betegeit már nem traktálják holdvilágos éjjelen szedett

¹ Dr. Lázár: Az orosz birod. tört. II. köt. 269. 1.

² Michelet: Hist, de France IX. köt. 325. 1.

³ Taine: i. m. III. köt. 390. és köv. 1.

⁴ Taine: i. m. I. köt. 517. 1.

csalán-fösztével, avagy temetőben fogott gyíkok szárított farkából őrölt porral. Altató és érzéketlenné tevő szerek pedig ma az emberiség kinszenvedésének óriási sommáját takarítják meg.

A babona káros befolyásának csökkenésével a szellemi egészség is emelkedik. Napjainkban már jóformán megszűnt a vallás nevében üzött önkínzás és csonkítás átkos divatja. Ki marcangolja most ostorral saját testét, vagy ki visel ruhája alatt szeges övet? . . .

Szükségleteinket szintén egyre könnyebb és tökéletesebb módon elégíthetjük ki. A régente fényűzési cikk számba menő árúk ma a közfogyasztás tárgyai: Bethlen Gábor fejedeleni udvartartásában Anno Domine 1620, 6 font és 8 uncia cukron 2 frt 67 dr.-ért vettek.¹ Nemzetes Bucki uram pedig Milith uram ö Dgsa számára 1689 ben Szatmárth 11 lat fehér cukor candiáért 1 rénesi frtot fizetett.² Gróf Turzó szerelmes leányának 1620-ban történt elhúzásítása előtt a meggyszínű bársony rőfjéért 7 frtot, a virágos kamuka rőfjéért 2 frt 40 dr-t adott.³ E számokhoz viszonyított mostani árakból látjuk, hogy ma már igen számosan ihatnak cukros kávét és sokkal kevesebb embernek kell darócban járnia.

Iskola, színház, nyomtatvány szintén egyre nagyobb tömegek számára válik hozzáférhetővé.

A kényelem hasonlóképp folyton táguló körben terjed. A kis ablakos, alacsony odúk helyét lassanként a munkáslakásokban is aránylag tágasabb szobák foglalják el; a füstölgő tűzhelyt és mécset kiszorítja a tökéletesebb kályha, a légszesz, meg a villamos világítás. Hajdanában a gazdagok is igen kényelmetlen postakocsin utaztak, ma a többség vonaton száguld célja felé.

Az ipar és tudomány óriási fejlődése nem volt előrelátható. Ezért a letűnt századok embereiben nem válthatott ki elégedetlenséget az, mit nem sejtettek. De a múlthoz viszonyított jelen szemlélésénél be kell ismerni azt, hogy az élet aprólékos, de igen fontos dolgaiban helyzetünk javult. Vagyis akár a világrendítő eseményeket, akár az egyének viszonyait nézzem is:

¹ Radvánszky: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II. köt. 62. 1.

² Radvánszky: i. m. II. köt. 398. 1.

³ Radvánszky: i. m. II. köt. 217. lap.

a közhiedelemmel és krónikákkal éles ellentétben arra a következtetésre kell jutnom, hogy a régi jó idők tulajdonképpen rosszak voltak.

4. Kissé gondos szemlélés az egyén történetében és annak megítélésénél hasonló jelenséget mutat: Rousseau életének végén házi sárkányáról, Terézről azt írja: hogy — angyal volt.¹ E sajtóságtól kijelentés oka nem a félelem, — mert hisz vallo-másaiban majdnem perverz öszinteség tanújelét adta — hanem az emlékezés csalódása. Ezt igazolja saját magunk megfigyelése is. Minél távolabbra tekintünk vissza életünkben, az emlékezetünkötől elénk varázsolt képekben annál kevesebb az árnyék és több a fény. A leány hónapokig, sőt évekig regél valamely táncmulatság dicső örömeiről, de azt hamar feledi, hogy szűk cipője mily rettenetes kínokat okozott. A tengeri betegség áldozata fogadást tesz, hogy többé soha sem ül hajóra. Néhány hónap múlva csak a vihar fenséges szépségeire emlékszik, a következő évben pedig újra útnak indul.

Még a lét általánosan és jellegzetes módon fájdalmas szakai is, idők multán a kellemes, szép, visszasóhajtásra méltó idők mezét öltik fel.

A munka általában és a szellemi munka különösen fárasztó, fájdalmas. Ez az érzés fokozódik, ha a legkülönbözőbb tudomány-szakok óriási adathalmazát magoltatás útján próbálják a növendék agyába sajtolni. A diák állandó rettegése sem kellemes. Nehéz lecke, rossz feladat, elkövetett csíny, az évről vizsga fel-feltűnő réme a jó diákot még a rossznál is inkább rettentí, mivel az ő kockázata nagyobb. A majdnem elkerülhetetlen gyermek-betegségek, idősebb testvérek vad zsarnokoskodása, családi per-patvar, nevelők oktalan fegyelme, végül pedig a pályaválasztás és a jövő bizonytalanságától kiváltott gyötrelmek sokat vonnak le az »aranyifjúság«¹ ragyogásából. A nemi élet keservei szintén nagyok. Nincs szervi működés, mely ennél több veszedelemmel járna, több szenvedést okozna. Undor, kínzó vágy, félelem, testi veszély, megbánás, természetellenes gerjedés, szegény, vad szenvedély, féltékenység, önmegvetés, ritka mosoly, de gyakori sóhajok, könnyek, átkok jelzik azt az utat, melyen a Szerелеm jár. És mindezek ellenére, mily gyönyörűséggel gondol a meglett ember ifjúságára s különösen annak kalandjaira! A tanító nádpálcáját, félelem okozta kínokat ma már nem érezzük; az

¹ Rousseau: Confessions III. köt. 180. I.

sem fáj, ha eszünkbe jut, miként vártuk hiába, napban, esőben, szélben fogcsikorgatás közepette ideálunkat: de az otthoni rét illatát, a vajás kenyér ízét húsz év leforgása után is megőriztük; a kert madarainak édes dalát az élet egyhangú zaja sem bírta emlékezetünkől kiirtani; a tánciskolában kapott titkos kézszorításokat a megélhetés durva munkájától kérges tenyerünk még egyre érzi. Ha a lét örült hajszájában pillanatokig megpihenünk, úgy gondolataink rögtön szállnak vissza, vissza, ifjúságunk boldog kora felé . . .

Mindezek dacára nem akad ember, ki alapos megfontolás után életének bár legboldogabb szakát is még egyszer *ugyanazon módon* akarná leélni.

* * *

Az egyének és népek történetének megítélésénél a természeti törvény következetességével ismétlődő csalódást tapasztalunk: az ember megokolatlan módon a múltat jóformán mindenben a jelen fölé helyezi.

5. Hasonló csalódás áldozatául esem, a mikor tekintetemet a jövőbe mélyesztem. Az emberek a holnapi naptól folyton valami különös változást, hirtelen átalakulást várnak és egyre kellemetlen módon csalódnak. A jövő felé irányított szem az egyén és nemzetek számára új, a meglévőtől hatalmasan elütő jelenségeket vél látni.

A zsidók Messiásukat lesik. Plató eszményi köztársaságának képét rajzolja le. Isten fiának hamaros eljövésében bíznak az első századok keresztényei. A szabadgondolkodású Mórus tökéletes világi állam gyors kialakulásában hisz, Campanella theokráciától várja az emberiség boldogítását.¹ Új Atlantisban bízik Bacon;² Icaritól várja a boldogulást Cabet.³ Bellamy megrajzolja a boldog kor aprólékos képét;⁴ a Jövő század regényében Jókai, Freilandjában pedig Herzka festi meg álmait.

A nép fokozott mértékben bízik. Reményének tárgya módosul, de maga hite halhatatlan: tegnap az üdvözítő egyház tanítása bilincselte le, ma Garibaldi eljövételéről énekel, holnap pedig a szocializmus tölti be fantáziáját; szóval az alaphang, a remény ugyanaz, bár megnyilvánulási módjai változnak. Örökös hívés kell a tömegnek.

¹ Campanella: Civitatis Soli.

² Lord Bacon: The New Atlantis.

³ Cabet, Voyage en Icarie; román philosophique et social.

⁴ Bellamy: Looking Backward.

Egyéni életünk aprólékos reményeit ugyanezen törvény uralja.

Növel ismerkedem meg és máris viszonzott szerelem, érzéki boldogság, andalító séták, tiltott csókok, vagy a házasi élet képeivel játszik agyam, pedig már hányszor csalódtam. Gyermekeim születik és gondolkodásom délibábja az óriási módjára megnövekedett csecsemőt dicsőségtől övezve, mint a jövő nemzedék halhatatlan vezérét mutatja be — pedig tudom, mily ritka a kivételes ember! A csalódás elkísér a legjelentéktelenebb dolgokhoz. Ruhát választok és máris érzem szépségemet, barátnőim irigy tekintetét — pedig a szabó tükre könnyen leronthatná hitemet. Látogatóba megyek és máris hallom, hogy mily okos dolgokat mondok, mily jól mulatok — pedig száz keserves tapasztalás az ellenkezőről győzhetne meg. Szóval hacsak pillanatokra is felszabadul képzelődésem az élet közvetlen ellenőrzéséből, hacsak percekre is elveszítem azt a fonalat, mely a valósághoz fűz, akár a magam, akár az emberiség sorsát nézzem is: rögtön minden a valószínűnél szebb színben tűnik fel.

* * *

Végső elemzésben tehát bizonyos, hogy az emberek igen nagy száma eltérő helyen és időben a tapasztalás és tudás bizonyossága ellenére is a múlt és jövő megítélésében egyaránt óriási módon tévedett. E tökéletlenség igen elterjedt volta miatt szükségszerűen valamely általános ható ok idézte elő az általános tévedést. Csak az a kérdés, melyik ez az ok?

II. Elmélet.

1. Távolról nézve minden hegy egyforma kékszínűnek látszik. Hadgyakorlatok alkalmával a rohamra vezényelt katonák egyenruhája pompázik a napfényben. De távozásuk arányában olvadnak össze, tűnnek el az egyes színek, míg végül az egész sereg egyhangú, feketés tömeggé olvad össze. Hasonló jelenséget tapasztalunk *minden* távozó tárgyon: a szükséges távolság mértéke változik ugyan, de bizonyos dolog, bizonyos messzeségben, bizonyos szemlélőre nézve kivétel nélkül elveszti színompáját. Az alakok és szemünk fizikai természetete nem módosult, a miről rögtön meggyőződünk, ha ismét közeledünk azokhoz. A tünemény három eleme — test, távolság, szem — közül a csalódás egyedüli oka szükségszerűen a távolság székhelye pedig a szem.

A leírthoz hasonló természetű változáson esnek át a régi jó idők. Tapasztalás szerint a jelenben igen sok tökéletlenséget érzek. De ha évek múltán újra felidézem ugyané kor emlékeit, akkor leginkább annak örömei jutnak eszembe. Az emlékezés tehát a múltnak oly képét festi elém, melyben a sötét színek hiányoznak. Az alakok nem igen változtak, de mintha láthatatlan kéz letörölte volna a mély árnyékokat, a miért is a ragyogó színek mindenféle mérsékelés nélkül vakítják meg lelki szemeimet.

A múltnak története nem változhatott, mert hisz az a jelenben nem is létezik; ha tehát agyunk az időben eltérő módon észlel, úgy e csalódás egyedüli oka, miként az imént a látás, úgy most csakis az emlékezés szerve lehet. E helyen kell a tünemény okát keresni. Csakhogy vizsgálódásunkat megnehezíti agyvelőnknek a rendes okozatisági törvénnyel ellenkező viselkedése: közönségesen az erősebb behatás erősebb következtetést idéz elő. Már pedig a fájdalom aránylag nagyobb ingert vált ki, tehát az öröménél maradandóbb nyomokat kellene az emlékezésbe hagynia; mi pedig ép az ellenkezőt észleljük.

A fájdalom aránylag nagyobb intenzitását igazolja a tapasztalás: a gyermeknek igen sok mindenfélét kell adni, hogy lenyelje az orvosságot, pedig annak keserű íze csak pillanatokig kellemetlen. A felnőtt szintén csak hosszas vajúadás után szánja magát a fogorvoshoz való menésre, jólehet a foghúzás okozta rövid fájdalom árán hónapokig tartó nyugalmat vásárol. Végül minden korú és rendű embert kis rossz — büntetés — sokkal jobban sarkal a cselekvésre, mint nagy jó, — azaz jutalom. E tapasztalást megokolja a tudomány: »Ha tetszés szerinti inger érint sok sejtből összetett állati testet, úgy ez az állat testében izgalom alakjában és a legkisebb ellentállás irányában futja meg *mindig* ugyanazt a pályát. Így történik azután, hogy az izgalom mindinkább csak bizonyos pályákat: az úgynevezett vezetőket használja. Már most biológiai alaptörvény szerint meghatározott működés bizonyos szövettani elváltozást idéz elő, azaz a vezetők anatómiailag is kiválnak a környezetüktől. így keletkeznek különleges anatómiai szövetek alakjában az idegek.¹ Mivel pedig egyszeri izgatás oly állapotba hozza a vezetőt (ideget), hogy az második, hasonló ter-

¹ Hildebrand: Leitfaden der physiologischen Psychologie 5. 1.

mészetű hatásnak könnyebben enged,¹ azért a gyakori behatásokat továbbítja legkönnyebben az idegrendszer.

Hasonló fejlődés szerint például az éteső csak bizonyos minőségű és nagyságú testek továbbítására alkalmas. De gyakorlás és megszokás útján e készségfejlődését látjuk például a vásári csepürágóknál, kik kardokat nyeldesnek. De mindig akad oly ízű, vagy kiterjedésű falat, melyet a legjobb akarattal sem, vagy csak nagyobb fájdalom árán bírunk lenyelni. És ez nagyon hasznos, mert az ilyen étel, összetétele vagy formája miatt, többnyire veszedelmes. Ép így viselkedik az idegrendszer is: a hang meghatározott hevességi fokon egyáltalában nem zavar; ha ellenben a rezgések száma bizonyos határon túl emelkedik, úgy kellemetlenné lesz. De miként a vásári bűvész nyeldekölje beletörődik abba, hogy a kardot is átértesse, úgy megszokás útján elviseli a kovács füle a ráspoly éles hangját is. Vagyis a behatás gyakoriságának arányában csökken az az ellentállás, melyet az idegrendszer a külső izgalom továbbítása elé gördít. Leggyakoribbak pedig a fennmaradásra alkalmas behatások lesznek, mert az ellenkező természetű ható okoknak sokszor alávett egyén szükségyszerűen kipusztul és nem örökítheti meg fáját. Ép ezért legkönnyebben közvetíti majd a vezető az állat táplálkozását és megtermékenyítését kísérő folyamatokat és legnehezebben azokat, melyek az állat élete ellen fenyegetést tartalmaznak és azért a győzelmes fajoknál ritkák. A folyamatok első rendje sok esetben köszöni létét a kellemesség érzésével összekapcsolt ingereknek, a másik osztály pedig a kellemetlenség érzésével összekapcsoltaknak. Ez az összefüggés szintén a természetes kiválasztás következtése: A mely állatnál ugyanis a táplálkozás „és nemzés tünetényei a kellemesség érzésével jártak együtt és ezért gyakoriak voltak, az saját maga és faja is fennmaradt, az ellenkező természetű pedig szükségyszerűen elpusztult és nem hagyott utódokat, melyekben a fájdalom és életműködés közti célszerűtlen kapocs fennmaradhatott volna. Néha ugyan ott, a hol a normális ember fájdalmat tapasztal, ott az abnormis örömet érez.² Példa: részegség, perverzitás, ópiumevés stb. De a természetellenes és pusztulásra predestinált kisebbség példája is à contrario a mellett bizonyít, hogy miként a fennmaradásra

¹ Hildebrand: i. m. 142. és 145. 1.

² Ribot: Psychologie des Sentiments 199. 1.

alkalmas szervezet a bacillusokat megöli, fertőző mérget nemlegesül, úgy kell kerülnie, megsemmisítenie a kellemetlen, ártalmas idegfolyamatokat is.

* * *

Vagyis, végső ellemzésben az idegrendszer keletkezése módjából következik az, hogy a gyakori folyamatokat könnyebben továbbbítja; a természetes kiválasztás miatt pedig gyakoriak a fennakadásra alkalmas és egyúttal kellemesség érzésével párosult ingerek. Az ellenkező természetű ingerek továbbítása az idegrendszerben akadályokba ütközik és ép ez összeütközés adja meg a kellemetlen érzéstől kísért ingereknek a nagyobb heveség látszatát.

2. Az elmélet tehát megerősíti a tapasztalást: a kellemesség érzésével párosult ingernél jobban érezhető az az összeütközés, melyet a fájdalmas hatás vált ki. De nagyobb hevesége okából egyúttal ez utóbbinak gyorsabb pusztulása is következik.

A kétféle érzéstől kísért benyomás sorsa hasonlít két versenyzőéhez, vagy versenyzőéhez, a kik közül az egyik vihar, illetőleg ár ellen küzd, míg a másik előhaladását a hátába kapaszkodó szél, vagy a víz folyása segíti elő. Az ingerek némelyikét szintén az teszi fájdalmassá, hogy az idegrendszer ellen kell harcolnia és az ilyennek hatása elgyengülve, fáradtan kerül az agyvelőbe. A többi ellenben ép erővel érkezik az idegrendszer középpontjába és ott ezért mélyebb nyomot váj. Ez nem képletes kifejezés. Az idegrendszer nem csak jelzi a külvilág eseményeit, hanem azok a jelenségek, melyeket érzés és gondolat nevén ismerünk, az agyvelőben egyúttal anyagi változást is idéznek elő, tehát nyomot hagynak.¹ Számtalan ilyen nyom gyülemlik össze a nékik megfelelő képzetekkel együtt. Ezeknek mélysége természetesen nem egyforma. Az okozatiság általános törvényéből következik, hogy az agyba való megérkezésekor erősebb hatás, jelen esetben többnyire a kellemes érzésével párosult benyomás, nagyobb következt, azaz mélyebb nyomot váj ki. Ez pedig azért igen fontos, mert az agyvelőben nem maradhat meg határtalan ideig az igen sok behatási megrögzítő nyomok óriási tömege. Mint az élő lények, úgy küzdenek létükért a felraktározott képzetek; a győztesek pedig a legerősebbek lesznek.² Hasonlókép

¹ Hildebrand: i. m. 108—109.

² Taine: De l'Intelligence I. köt. 138. Pikler: A jog keletkezése és fejlődése 163. és köv. 1.

azok a bevágások, melyeket a fonográf tűje a viaszhengerre karmol, sem maradandók, mivel por és piszok rakódik le bennök és bizonyos idő múlva a gépre már csak a legmélyebbek hatnak. Az emlékezés szervében meg az állandó anyagcsere és újabb behatások semmisítik meg lassankint a régiek nyomát. Természetesen első sorban a gyengék pusztulnak el.

Most már érthető az egész folyamat: Az események agyvelőnkben tükröződnek vissza és ott felraktározódnak. Minden eseménynek számtalan benyomás és azoknak jele, azaz anyagi változás felel meg; ezek együttvéve alkotják azt a képet, melyet az emlékezés felidéz. E kép alkotó elemei közül a kellemes érzéssel párosult ingerektől keltett erősebb benyomásokat megrögzítő mélyebb bevágások általában hosszabb ideig maradnak meg; ellenben a kellemetlen érzésével párosult benyomásokat megrögzítő gyengébb jelek minden valószínűség szerint gyorsabban pusztulnak el. A múlt képéből tehát egyre több vonás esik ki és különösen a sötét színűeknek kell gyorsan elveszniök, a miért is a régi eseményeknek szükségszerűen a tőlük való távolodás arányában egyre derűsebb és kedvesebb szint kell öltetniök: ezért látom saját életemben a régi időket jóknak.

3. A jövőt illető csalódás oka szintén az az ellentállás, melybe a kellemetlenség érzésével párosult ingerek továbbítása ütközik. Gondolkodásom irányát a társulás szabályai határozzák meg. A sorrendben vagy okozatilag összefüggő ingerektől kiváltott érzések, gondolatok között kapocs — társulás — létesül, melynek erőssége az ismétlődés arányában növekedik. Már pedig az egyén és faj fenmaradásának kedvező, kellemes behatásoknak számbeli túlsúlyát és nagyobb erejét a természetes kiválasztás biztosítja. Mivel nem akadályozza befolyásunkat semmi, azért élednek fel ezek legkönnyebben és ismétlődnek leggyakrabban. Ennek következtében a társulás legszilárdabb kötelékei fűzik őket össze és ez az erős kapocs vezet rendszeren csapongásaiban gondolkodásunkat, melyben ép ezért a kellemes érzésével párosult folyamatok uralkodnak. Ezért fest szükségszerűen fantáziának élénk, kedves módon, ezért kell a jövőt derűs színben látnunk.

Az egyéni históriánkat meghamisító optikai csalódásokat átvisszük az emberiség történetébe. Jó részünk az előadott tüneményekből következő szükségszerűséggel optimista és ezért szívesen időzik a múlt kellemes jeleneteinél vagy a jövő kedves

képeinél. Ezeket agyunk jobban rögzíti meg, és így első sorban belőlük tévődnek össze képzeleteink, melyek ép ezért csalfák.

Végső elemzésben tehát az agyvelőben a szeméhez hasonló szükségszerű csalódást észleltem. A látás szerve a messze előttünk vagy mögöttünk levő tárgyakat szürke, a gondolkodás szerve pedig ugyanezeket rózsás színben tükrözi vissza.

III. Következések.

1. Petőfi a jövőt és múltat tolvajnak nevezi, ki magára vonja figyelmünket s közben ellopja a jelen szép virágait.¹ Nem jellemezhetők a költő szavainál jobban az agyvelő csalódásai okozta bajok természetét. De a mögöttünk vagy előttünk feltűnő csalóka képek nemcsak a mi boldogságunkat dézsmálják meg, hanem rosszra csábítanak és ezzel komolyan ártanak embertársainknak. A régi jó idők híve egyre a múlthoz hasonlítja a jelent, melyet sivárnak tart, s ebből a jövő reménytelenségére következett. Így keletkeznek a maradi emberek, kik jóhiszeműleg kötnének koloncot a haladás elé és bár meggyőződésből, igen káros módon késleltetik a szükséges fejlődést. A hátrafelé tekintőknek nemcsak cselekvése, de még szava is károsak. Unos-untalan emlegetik a mai rossz viszonyokat és a most élő emberek tökéletlen voltát; így szereznek nézetüknek híveket, kiknek társadalmi használhatósága igen nagy mértékben csökken, mivel a meggyőződés nem sarkalja őket cselekvésre, hitük pedig igazolja a tétlen lustaságot, mely úgyis megfelel a halandók természetének. Ép hazánkban okoztak igen nagy károkat a »Romlásnak indult hajdan erős magyar« és ehhez hasonló, a köztudatban felszívódott, nem teljesen megokolt kijelentések.

A folytonos jövőbe való tekintés is veszedelmes, mivel rajongókat formál. Ezek hite szerint már holnap megvalósítható az a kép, melyet fantáziájuk délibábja rajzol szemük elé és ezért a tett propagandájának terére lépnek. A képzelődők és meghibbant agyú emberek félelmetes csapatja rettent meg bennünket, ha a forradalmak históriáját forgatjuk.

A maradiak és felforgatók nézetét jórészen közös ok: az agyvelőben végbemenő csalódás okozza. A kórtünetek eltérő

¹ Petőfi: Hideg, hideg van ott kinn ...

volta nem ejtethet bennünket tévedésbe, ha látjuk, hogy leggyakrabban a reakcionáriusokból kerülnek ki a túlzók és viszont. A tökéletlenségek mindkét rendjét optikai csalódás — a judícium hiánya — okozza, mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a beteg egyik végteléből a másikba esik és élete egyik szakában mint kerékkötő, a másikban pedig robbanószer alakjában veszélyeztesse a társadalmat.

2. Az a lélektani tünemény, melyet Petőfi igen jellemző módon tolvajnak nevez, nemcsak a társadalomra káros, hanem saját boldogulásunkat is meglopja. A képzelődés csapongásai az egyén szempontjából is igen veszedelmesek. Akár a múltban, akár a jövőben kalandozzanak eszméim: a mostig leírt okok erejénél fogva gondolatom szükségszerűen tündérországban jár. Ha ehhez mérem azután a jelent, úgy az okvetlenül szürke, egyhangú, sivár és vigasztalan. És minél gyakrabban eresztem el gondolataimat az ítélet pórázáról, annál inkább növekedik kétségbeesésem, melyet az összehasonlítás vált ki. Így veszem el bizalmamat, az erélyes cselekvéshez szükséges reményt, az életet helyesen irányító belátást.¹ Idők folyamán kifejlődik az, mi akaratgyengeség és rögeszme néven ismeretes. Ezeknek befolyása alatt oly célszerűtlen módon élem le napjaimat, hogy legfeketébb aggályaim vagy legörültebb balsejtelveim valóban teljesülnek, nem ugyan a körülmények kényszerítő hatása miatt, hanem saját tökéletlenségem okából.

3. A leírt csalódások okozta bajok szükségessé teszik az orvoslást, melyet kétféle módon gondolhatok el. Belenyugszom a tévedésbe, de számolok vele. Így tesz például a csillagász, a mikor vizsgálódásainál figyelembe veszi a sugártörést, melyet a földet takaró légkör idéz elő, és leszámítja a fénysugárnak így okozott elhajlását. Vagy pedig magát a bajt orvoslom, azaz előidéző okai ellen küzdök. Ennek a módszernek köszöni a krónikaírás történelemtudományá váló fejlődését. A második eljárás nehéz ugyan, de végső elemzésben célszerűbb és ezért alkalmazandó a lehetőség határain belül és különösen a tudományban. Az egyén céljainak *szükség esetén* megfelel az is, ha a csillagász módjára állandó együtthatóval dolgozik és mindig levon valamit annak a képnek a szépségéből, melyet képzelete lelki szemei elé varázsol. Ezt pedig meg fogja tenni akkor, ha sikerült célunk, azaz meggyőztük a gondolkodás délibábjairól.

¹ Harkányi: A holnap férfiai. 20-34. 1.

Jobb lenne ellenben, ha minden ember meg is állapíthatná a múltra vonatkozó csalódásait. Ennek feltétele a múlt fontos eseményeinek feljegyzése. A felsőbb leányoktól elkövetett naplóírás nevetséges ugyan, de azért nem félünk nézetünk kimondásától: Az egyénnek jól felfogott érdekében szintén meg kellene írnia saját történetét. Csak így látja mindig tisztán azt az utat, melyet befutott és következtethet némi valószínűséggel a jövőre. Megismeri hibáit és erejét, tehát mindkettőt jól alkalmazhatja az élet küzdelmében. A feljegyzések időt igényelnek, de árukon sok meddő törekvést, hiábavaló fáradozást, leverő csalódást takaríthatunk meg. Cselekvésünk tehát nemcsak célszerű, hanem gazdaságos is.

Az egyének históriájából alakulna ki a családok története, mely nemcsak azoknak, de a tudománynak is igen tanulságos tényeket szolgáltatna.

* * *

A tények vizsgálásából indultunk ki és az elmélet segít, ségével újabb tényekhez jutottunk. Ezek lehetnek helyesek, avagy tévesek. De ez a mellékes körülmény nem változtat azon az igazságon, hogy a tudomány, mely a gyakorlati élet észleléseire épül, a maga részéről szintén segíti, irányítja a gyakorlati életet és annak cselekvéseit.

Grenső Ede.